

Research Paper

Scientific diplomacy policies of the Russian federation under Western sanctions: A case study of the internationalization policies of scientific journals

Ehsan Rasoulinezhad¹

Received: Jun. 28, 2026; Accepted: Oct. 4, 2026

ABSTRACT

In recent years, the Russian Federation has pursued extensive policies for the internationalization of its scientific journals through scientific diplomacy. However, geopolitical developments and Western scientific sanctions have imposed serious obstacles on this path. Given the research gap in the systematic analysis of these challenges, the present study aims to examine the policies, measures, and challenges of Russia's scientific diplomacy and to provide lessons for Iran's scientific system. This research was conducted using a qualitative approach with a case study method, and Russian scientific journals were selected as the case study. Data were collected through documentary analysis, including policies of the Russian Ministry of Science and Higher Education, reports from scientometric databases (eLIBRARY.RU and RSCI), resolutions of the Higher Attestation Commission regarding the "White List" of publications, and official statements from international bodies concerning scientific sanctions against Russia. Scientific sanctions have restricted Russian researchers' access to international databases and publications, leading to the gradual removal of some journals from reputable indexes and a decline in cross-border scientific interactions. In response, Russia has partially compensated for these limitations by developing domestic databases and strengthening cooperation with non-Western countries. Scientific diplomacy under sanctions requires a shift in approach from Western-based indexing to multilateral strategies grounded in domestic capacities. The application of findings for Iran includes developing national citation databases, establishing bilateral agreements with non-Western countries, revising evaluation criteria, and investing in open-access journals. The main limitation of this study was restricted access to Russian internal documents, and it is suggested that future research assess the effectiveness of each strategy using mixed methods.

Keywords: scientific diplomacy, scientific visibility, internationalization of scientific journals, Western sanctions, Russian federation

1. Associate Professor, Department of Regional and Global Studies, Faculty of World Studies, University of Tehran, Tehran, Iran

e.rasoulinezhad@ut.ac.ir

INTRODUCTION

In the contemporary era, scientific diplomacy has emerged as a critical component of soft power and foreign policy strategies, enabling nations to expand international influence, enhance scientific standing, and foster cross-border collaborations (Niknami, 2019, p. 567). Rooted in the bidirectional interaction between science and international relations, this concept has gained particular prominence in the strategies of major powers over recent decades. However, the effectiveness of this instrument faces serious challenges when confronted with the complexities of today's international system, especially in the context of scientific sanctions.

The central problem addressed in this research is the examination of the Russian Federation's scientific diplomacy policies concerning the internationalization of scientific journals and how these policies have confronted the scientific sanctions imposed by Western countries. Prior to the Ukrainian crisis, Russia had made significant strides toward integrating into the international scientific publishing system, including the establishment of the Russian Science Citation Index (RSCI) on the Web of Science platform, which incorporated articles indexed in the Scientific Electronic Library (eLIBRARY.RU)—Russia's largest scientific information portal. These efforts initially led to the indexing of a considerable number of Russian journals in reputable international databases.

However, following geopolitical developments and the imposition of scientific sanctions by Western countries, the path toward internationalizing Russian scientific journals encountered new obstacles and limitations (Kozmenko et al., 2025). The Russia-West tensions, which escalated in 2014 with the annexation of Crimea and culminated in February 2022 with the war against Ukraine, represent a watershed moment in the history of Russia's international scientific cooperation. What distinguishes the current Western sanctions from previous tensions is their scope and comprehensiveness, extending beyond economic and financial domains to encompass science and higher education. Western countries, particularly the European Union, the United States, and their allies, implemented extensive measures to isolate Russian science, with profound consequences for the country's scientific and publishing system.

The significance of examining scientific diplomacy under Western sanctions in Russia can be understood from multiple dimensions. First, this research evaluates one of the most important historical experiences regarding the effectiveness of scientific diplomacy during geopolitical crises. Scientific diplomacy, which was promoted during the unipolar era as a tool for healing the wounds of US foreign policy and ensuring a constructive approach to global issues, has undergone fundamental transformation in today's world characterized by multipolarity, declining multilateralism, and challenges to the liberal Western order. Scientific

sanctions exemplify this transformation, where scientific diplomacy has shifted from a tool for "opening doors" to one for "closing doors," acquiring characteristics of "hard power."

Second, this topic is fundamentally important for understanding the nature and future of the global scientific publishing and scientometric system. Russia's sudden departure from the global scientometric system has raised serious questions about the vulnerability of national scientific systems to decisions made by private companies providing scientometric services. Russia's response to these developments, including the creation of a "White List" of scientific publications and the redefinition of criteria for evaluating scientific activities, can serve as a model for other countries facing similar threats.

Third, this research identifies Russia's resilience strategies against scientific sanctions. Examining Russia's experience in developing domestic databases, creating the "White List" of scientific publications, and strengthening scientific cooperation with non-Western countries (including China, India, and BRICS nations) can provide a model for other countries facing scientific sanctions.

PURPOSE

Given the research gap in the systematic analysis of these challenges, the present study aims to examine the policies, measures, and challenges of Russia's scientific diplomacy in the context of internationalizing scientific journals; analyze the impact of Western scientific sanctions on Russia's scientific publishing system; identify Russia's resilience strategies and alternative approaches to maintaining the international standing of its scientific journals; and derive practical lessons for Iran's scientific system in facing similar challenges. The research seeks to answer the fundamental question: How have Russia's scientific diplomacy policies in the field of internationalizing scientific journals been formulated and implemented, particularly under sanctions, and what challenges and consequences have these policies faced?

METHODOLOGY

This research employed a qualitative research method with a case study approach. Russian scientific journals were selected as the case study to enable an in-depth examination of Russia's policies, actions, and challenges in the internationalization of scientific journals.

Data were collected through documentary analysis. The documents reviewed included the declared policies of the Russian Ministry of Science and Higher Education; reports from domestic scientometric databases, including eLIBRARY.RU and the Russian Science Citation Index; resolutions of the Higher Attestation Commission (VAK) regarding the "White List" of publications; official

Iranian Cultural Research

Abstract

documents and statements issued by international organizations concerning scientific sanctions against Russia; and data on the number of Russian journals indexed in international databases, the number of articles published, citation rates, and changes in these indicators during 2020–2026, obtained through searches of available databases.

The collected data were analyzed using documentary analysis. Official documents, policy reports, scientometric database reports, and relevant scientific articles were systematically examined, compared, and interpreted. A comparative approach was employed, and the data were categorized and analyzed according to the research objectives under three main themes: "scientific diplomacy policies," "consequences of scientific sanctions," and "Russia's strategies for maintaining and strengthening the internationalization of scientific journals."

The validity of the findings was enhanced through source triangulation and comparison of data obtained from official documents, international reports, and relevant scientific articles.

RESULTS

The findings reveal that Russia's scientific diplomacy in the field of scientific journal internationalization has undergone a fundamental transformation, shifting from a model of "cooperation with the West" toward a model of "resilience and resistance through partner diversification." This transformation can be examined across four levels.

First Level, Structural Disruption in the Scientometric System: Scientific sanctions, which began in March 2022 with the suspension of services by major publishers, including Elsevier and Springer Nature, and culminated in May 2022 with the removal of the Russian Science Citation Index (RSCI) from the Web of Science platform, effectively disrupted the link between Russia's scientific publishing system and international scientometric networks. The consequences of this disruption have been substantial and multidimensional, including:

- a 26% decrease in the number of articles published in Scopus with Russian affiliations in 2024 compared with 2021;
- an 89% decrease in citations;
- a several-fold decline in international collaborations; and
- a significant shift in collaboration patterns from European and American countries toward Asian and Eurasian countries.

Second Level, Resilience Strategies: In response to this disruption, Russia has adopted a set of countermeasures, the most important of which include:

- establishing a "White List" of scientific publications as an alternative to the Western-based evaluation system;
- redirecting scientific cooperation toward non-Western countries, particularly China and BRICS members;
- developing domestic infrastructure, including the INVENTORUS platform, and strengthening the RSCI (PIHL) database;
- utilizing informal channels and the flexibility of international publishers, including Springer Nature's continued cooperation through intermediary companies;
- seeking to establish an alternative scientometric system within the BRICS framework.

Third Level, Challenges and Structural Contradictions: Despite these strategies, Russia's scientific diplomacy continues to face significant challenges:

- the substantial decline in scientific output and citations demonstrates the profound impact of sanctions on the country's scientific capacity, which cannot easily be offset through cooperation with non-Western countries;
- the tension between domestic policies emphasizing self-sufficiency and reduced dependence on the West and the scientific community's continued need for engagement with mainstream global science remains unresolved;
- the use of international scientific institutions, such as the Joint Institute for Nuclear Research (JINR), for political purposes may undermine their scientific reputation and legitimacy; and
- the continued reliance of the "White List" on Western indexing maintains a degree of structural dependency, as illustrated by the temporary removal of 480 Elsevier journals from the list.

Fourth Level, Changes in Scientific Publication and Collaboration Patterns: The analysis indicates that Russian researchers have substantially altered their patterns of scientific publication and collaboration. International collaborations declined several-fold, whereas domestic collaborations decreased by only 10–20%. Geographically, scientific cooperation shifted significantly toward former Soviet countries and China, while collaboration with European and American countries declined sharply. Russian researchers have also increasingly redirected their scientific travel toward countries regarded as "friendly," including Turkey, Saudi Arabia, and Iran.

Iranian Cultural Research

Abstract

FINDINGS

The findings contribute to the literature on scientific diplomacy by demonstrating how geopolitical pressures can reshape the organization, orientation, and international engagement of national scientific systems. The results support the framework proposed by Krasnyak and Ruffini (2025), who distinguish three periods in Russia-West scientific relations: the "honeymoon" period (2000–2014), the period of indirect economic sanctions (2014–2022), and the current period of direct scientific sanctions. This periodization helps explain the progressive deterioration of scientific relations and the corresponding shift in Russia's scientific diplomacy from cooperation with Western institutions toward resilience and diversification.

The findings also support Shugurov's (2023) analysis of the divergent positions adopted by foreign researchers toward sanctions against Russian science. The coexistence of radical, moderate, and liberal approaches, with moderate positions emphasizing institutional disengagement while preserving individual scientific ties, indicates that the international scientific community has not reached a uniform position on scientific sanctions. This fragmentation suggests that, despite geopolitical polarization, certain forms of scientific exchange may remain possible under sanctions.

The findings further corroborate Semenov's (2023) argument that excessive reliance on international scientometric databases can constrain national capacity to manage the scientific publishing system. Russia's development of the "White List" and domestic scientometric infrastructure represents an attempt to address this vulnerability. However, the continued reliance of the "White List" on Western indexing demonstrates that this shift has not resulted in complete autonomy. Rather, Russia's response can be understood as a process of selective decoupling combined with efforts to preserve access to essential elements of the global scientific system.

Another significant finding concerns the gap between the public positions of international publishers and their practical conduct. As documented by Plastun and Kotelnikova (2026), Springer Nature, despite publicly condemning Russia's war against Ukraine, has continued to publish approximately 200 Russian journals through the intermediary company Pleiades Publishing. This case illustrates the complexity of scientific publishing under geopolitical pressure and suggests that institutional and commercial considerations may coexist with, and at times diverge from, publishers' stated political positions.

Finally, the findings reveal an uneven impact of sanctions across scientific fields, reflected in the emergence of a "two-speed" pattern within Russian science. Civilian sciences and the humanities have been more strongly affected, whereas the military-industrial sector and related fields have continued to expand under

increased state support. This unevenness demonstrates that the consequences of scientific sanctions are shaped by the strategic importance assigned to different fields and highlights the need to account for sectoral variation when assessing scientific resilience under geopolitical constraints.

CONCLUSION

This research examined the scientific diplomacy policies of the Russian Federation in the field of internationalizing scientific journals under Western sanctions. The main finding is that Russia's scientific diplomacy in this field has undergone a fundamental transformation from a "cooperation-oriented with the West" model to a "resilience and resistance through diversification of partners" model.

The research demonstrates that scientific sanctions have had measurable and significant effects on the quantity and quality of Russia's scientific output. The 26% decrease in articles, 89% decrease in citations, and several-fold decrease in international collaborations represent tangible evidence of the effectiveness of sanctions in isolating Russian science. However, the research also reveals that Russia has not been passive in facing these challenges but has adopted a multi-layered approach including developing domestic infrastructure, diversifying international partners, and maintaining informal channels with Western publishers.

The contradictions in Russia's approach—seeking to reduce dependence on Western scientometric systems while maintaining some degree of connection to them—highlight the complexity of navigating international scientific relations under sanctions. This suggests that rather than a "complete break" from the Western scientific system, Russia's strategy is better characterized as a "selective redefinition" of international scientific relations.

The research further demonstrates that scientific diplomacy in the contemporary world has been transformed from a tool of cooperation to an instrument of geopolitical competition. This transformation has significant implications for how countries understand and practice scientific diplomacy, suggesting that it can no longer be viewed as a purely benign or apolitical activity.

NOVELTY

The originality and contribution of this research lie in its systematic and multidimensional analysis of Russia's scientific diplomacy under sanctions, with particular emphasis on the internationalization of scientific journals, an important yet relatively understudied dimension of scientific diplomacy. By examining structural disruption, resilience strategies, institutional contradictions, and changes in publication and collaboration patterns, the study provides a comprehensive account of how scientific diplomacy has evolved under sustained geopolitical pressure. It further contributes to the theoretical understanding of scientific

Iranian Cultural Research

Abstract

diplomacy by demonstrating its transformation from a predominantly cooperative instrument into an increasingly strategic arena of geopolitical competition. The study also derives practical implications for Iran and other countries facing similar constraints, thereby extending its relevance beyond the Russian case.

Research Limitations/Implications: The study was subject to several limitations, including restricted access to Russian internal documents and databases, language barriers, the rapidly evolving nature of scientific sanctions, and reliance on secondary sources and media reports for some aspects of publisher behavior.

The findings suggest several directions for future research, including comparative studies of scientific sanctions across countries, their effects on specific knowledge domains and scientific output, the role of emerging technologies, publication ethics and policies, impacts on the scientific diaspora and brain drain, and the strategies of third countries.

The study has practical implications for countries facing scientific sanctions, particularly Iran. Russia's experience highlights the importance of developing a dynamic national "White List," diversifying scientific partnerships, strengthening cooperation with regional and BRICS countries, investing in domestic scientometric infrastructure, and expanding Open Access to reduce dependence on Western systems and enhance the visibility of scientific journals. Strategic prioritization of key fields can also support more effective allocation of limited resources.

The findings also have broader social implications, particularly for public perceptions of international scientific cooperation, scientific migration, global inequalities in access to scientific infrastructure and knowledge, and the role of domestic scientific development in shaping national scientific identity.

Conflict of Interest

The authors declare that they have no conflict of interest regarding this research.

Funding

This research received no financial support from governmental, private, or non-profit organizations.

AI Use Disclosure

The authors take full responsibility for the accuracy, originality, and scientific integrity of all content in the manuscript, including any sections generated using artificial intelligence.

BIBLIOGRAPHY

- Ageev, V. N. (2024). On the strategy of scientific and technological development of the Russian Federation. *National Security. nota bene*, (5). <https://doi.org/10.7256/2454-0668.2024.5.71704>
- EU Neighbours East. (2022). EU suspends Horizon Europe for Russia and cross-border and transnational cooperation with Moscow and Minsk. <https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/eu-suspends-horizon-europe-for-russia-and-cross-border-and-transnational-cooperation-with-moscow-and-minsk/> (Data accessed on 25.04.2026).
- Kozmenko, S., Vorontsova, A., Ostapenko, L., & Plastun, A. (2025). Sanctions on Russian academia: Are they efficient? *Journal of International Studies*, 18(2). <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2025/18-2/14>
- Krasnikov, G. (2024). BRICS nations look to science to defeat hunger, diseases—RAS chief. *TASS*. <https://tass.com/science/1795311> (Data accessed on 14.06.2026).
- Krasnyak, O. A., & Ruffini, P.-B. (2025). Science diplomacy and scientific sanctions against Russia. *Russia in Global Affairs*, 23(3), 141–148. <https://doi.org/10.31278/1810-6374-2025-23-3-141-148>
- Meduza. (2026). Минобрнауки РФ рекомендовало ученым согласовывать командировки в «недружественные» страны [The Ministry of Education and Science of the Russian Federation recommended that scientists coordinate trips to "unfriendly" countries]. <https://meduza.io/news/2026/02/02/minobrnauki-rf-rekomendovalo-uchenym-soglasovyyat-komandirovki-v-nedruzhestvennye-strany>
- Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation. (2026). *Unified State List of Scientific Publications ("White List")*. Russian Center for Scientific Information. <https://journalrank.rcsi.science>
- Moskaleva, O., Pisl'yakov, V., Sterligov, I., Akoev, M., & Shabanova, S. (2017). Russian index of science citation: Overview and review. *Proceedings of the 16th International Conference on Scientometrics and Informetrics (ISSI 2017)*, 1076–1077. <https://www.hse.ru/mirror/pubs/share/direct/212918356>
- New Age. (2022). ESA suspends ExoMars mission with Russia. <https://www.newagebd.net/print/article/165701> (Data accessed on 13.06.2026).
- Niknami, R. (2019). The position of science and technology diplomacy in shaping soft power (Case study: European Union). *Quarterly Journal of Politics*, 49(2), 561–585. [In Persian]
- Plastun, O., & Koteln'ykova, V. (2026). Despite public break with Russia, Springer continues publishing Russian journals. *Kyiv Post*. <https://thinktank.sumdu.edu.ua/en/news/kyivpost-en-june>

Iranian Cultural Research

Abstract

- Royal Society, & American Association for the Advancement of Science (AAAS). (2025). *Science diplomacy in an era of disruption*. The Royal Society. <https://royalsociety.org/-/media/about-us/international/science-diplomacy/science-diplomacy-in-an-era-of-disruption.pdf>
- RT International. (2025). Russia still working with Western scientists despite sanctions—Putin. <https://rtrunews.com/russia/623444-putin-global-scientific-community/> (Data accessed on 13.06.2026).
- Semenov, E. V. (2023). A national network of academic journals as a system: Problems before and after sanctions. *Universe of Russia*, 32(3), 145–166. <https://doi.org/10.17323/1811-038X-2023-32-3-145-166>
- Shugurov, M. V. (2023). Assessment of sanctions against Russian science by foreign researchers: Diversity of approaches. *Science Governance and Scientometrics*, (4), 578–612.
- T-invariant. (2024). Sovereign journals for sovereign science: How the system of scientific periodicals in Russia is collapsing. <https://t-invariant.org/2024/12/sovereign-journals-for-sovereign-science-how-the-system-of-scientific-periodicals-in-russia-is-collapsing/> (Data accessed on 25.03.2026).
- UK Government. (2022). Research and innovation sanctions on Russia and support for Ukraine. <https://www.gov.uk/government/news/research-and-innovation-sanctions-on-russia-and-support-for-ukraine> (Data accessed on 25.04.2026).
- United24 Media. (2026). US blacklists 130 research entities in China, Russia, and Iran over technology transfer risks. <https://united24media.com/world/us-blacklists-130-research-entities-in-china-russia-and-iran-over-technology-transfer-risks-21039> (Data accessed on 26.08.2026).
- WW1.ru. (2025). Scientific knowledge into action: Inventorus platform to open access to Russian research for industry. <https://www1.ru/en/news/2025/05/16/nauchnye-znaniia-v-delo-platforma-inventorus-otkroet-promyslennosti-dostup-k-rossiiskim-issledovani.html> (Data accessed on 12.04.2026).
- Zreik, M. (2025). China-Arab academic engagement as track II diplomacy: A counter-narrative to Western securitization of knowledge exchange. *Asian Review of Political Economy*, 4, 12. <https://doi.org/10.1007/s44216-025-00055-7>

مقاله پژوهشی

سیاست‌های دیپلماسی علمی فدراسیون روسیه تحت تحریم‌های غرب: مطالعه موردی بین‌المللی‌سازی مجلات علمی

احسان رسولی‌نژاد^۱

دریافت: ۱۴۰۵/۰۴/۰۷؛ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۷/۱۲

چکیده

فدراسیون روسیه در سال‌های اخیر با بهره‌گیری از دیپلماسی علمی، سیاست‌ها و اقدامات گسترده‌ای برای بین‌المللی‌سازی مجلات علمی خود دنبال کرده است؛ با این حال، تحولات ژئوپلیتیکی و تحریم‌های علمی غرب، موانع جدی در این مسیر ایجاد کرده‌اند. پژوهش حاضر با هدف بررسی سیاست‌ها، اقدامات و چالش‌های دیپلماسی علمی روسیه در این حوزه و استخراج درس‌هایی برای نظام علمی ایران، با رویکرد کیفی و روش مطالعه موردی انجام شده است. داده‌ها از طریق تحلیل اسناد و مدارک، شامل سیاست‌های وزارت علوم روسیه، گزارش‌های پایگاه‌های علم‌سنجی RSCI و eLIBRARY.RU، مصوبات کمیسیون عالی تصدیق درباره «فهرست سفید» نشریات و بیانیه‌های نهادهای بین‌المللی درباره تحریم‌های علمی، گردآوری و تحلیل شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد تحریم‌ها دسترسی پژوهشگران روس به پایگاه‌های داده و نشریات بین‌المللی را محدود کرده، به حذف تدریجی برخی مجلات از نمایه‌های معتبر انجامیده و تعاملات علمی فرامرزی را کاهش داده‌اند. روسیه در واکنش، با توسعه پایگاه‌های علمی داخلی و تقویت همکاری با کشورهای غیرغربی، از جمله چین، هند و اعضای بریکس، بخشی از این محدودیت‌ها را جبران کرده است. نتایج بر ضرورت کاهش وابستگی به نمایه‌های غربی و حرکت به‌سوی راهبردهای چندجانبه مبتنی بر ظرفیت‌های داخلی در دیپلماسی علمی دوران تحریم تأکید دارند. برای ایران، توسعه پایگاه‌های ملی استنادی، انعقاد تفاهم‌نامه‌های دوجانبه با کشورهای غیرغربی، بازنگری در شاخص‌های ارزیابی علمی و سرمایه‌گذاری در مجلات دسترسی آزاد از درس‌های اصلی این تجربه‌اند. محدودیت پژوهش، دسترسی محدود به برخی اسناد داخلی روسیه بوده است؛ از این رو، پیشنهاد می‌شود اثربخشی راهبردهای اتخاذشده در پژوهش‌های آینده با روش‌های ترکیبی ارزیابی شود.

کلیدواژه‌ها: دیپلماسی علمی، رؤیت‌پذیری علمی، بین‌المللی‌سازی مجلات علمی، تحریم‌های غرب، فدراسیون روسیه

۱. دانشیار گروه مطالعات فرامنطقه‌ای و جهانی دانشکده مطالعات جهان، دانشگاه تهران

e.rasoulinezhad@ut.ac.ir ✉

۱. مقدمه و بیان مسئله

در عصر کنونی، دیپلماسی علمی به عنوان زیرمجموعه قدرت نرم و یکی از ابزارهای کلیدی سیاست خارجی کشورها، نقشی تعیین کننده در گسترش نفوذ بین المللی، ارتقای جایگاه علمی و تقویت همکاری های فرامرزی ایفا می کند (نیکنامی، ۱۳۹۸، ۵۶۷). این مفهوم که بر تعامل دوسویه علم و روابط بین الملل استوار است، در دهه های اخیر جایگاهی ویژه در راهبردهای قدرت های بزرگ یافته است. با این حال، کارآمدی این ابزار در شرایط پیچیده نظام بین الملل امروز، به ویژه زمانی که با پدیده تحریم های علمی روبه رو می شود، همواره با پرسش ها و چالش های جدی مواجه بوده است. تجربه تاریخی نشان می دهد که همکاری های علمی، هرچند می توانند پلی برای کاهش تنش های سیاسی باشند، اما در شرایط بحران های ژئوپلیتیکی به سرعت به یکی از نخستین عرصه های گسست و تقابل بدل می شوند (زریک^۱، ۲۰۲۵، ۱).

مسئله اصلی در این پژوهش، مطالعه سیاست های دیپلماسی علمی فدراسیون روسیه در زمینه بین المللی سازی مجلات علمی و نحوه مواجهه این سیاست ها با تحریم های علمی اعمال شده از سوی غرب است. روسیه در سال های پیش از بحران اوکراین، گام های بلندی در جهت پیوستن به نظام بین المللی نشر علمی برداشت؛ از جمله راه اندازی نمایه «شاخص استنادی علوم روسیه»^۲ در پایگاه «وب آوساینس»^۳ که شامل مقالات نمایه شده در «کتابخانه الکترونیکی علمی»^۴، به عنوان بزرگ ترین پرتال اطلاعات علمی روسیه، می شد. این اقدامات در ابتدا منجر به ثبات و نمایه سازی تعداد قابل توجهی از مجلات روسی در پایگاه های معتبر بین المللی گردید. با این حال، در پی تحولات ژئوپلیتیکی و اعمال تحریم های علمی از سوی کشورهای غربی، مسیر بین المللی سازی مجلات علمی روسیه با موانع و محدودیت های جدیدی مواجه شده است (کوزمنکو و همکاران^۵، ۲۰۲۵). این پژوهش به دنبال تحلیل این پرسش اساسی است که سیاست های دیپلماسی

1. Zreik
2. Russian Science Citation Index (RSCI)
3. Web of Science
4. Scientific Electronic Library (eLIBRARY.RU)
5. Kozmenko

علمی روسیه در حوزه بین‌المللی‌سازی مجلات علمی، به‌ویژه در شرایط تحریم، چگونه تدوین و اجرا شده‌اند و این سیاست‌ها با چه چالش‌ها و پیامدهایی روبه‌رو بوده‌اند؟

تنش روسیه و غرب از سال ۲۰۱۴، با الحاق کریمه به خاک روسیه و سپس با آغاز جنگ روسیه علیه اوکراین که در فوریه ۲۰۲۲ به اوج خود رسید، نقطه عطفی در تاریخ همکاری‌های علمی بین‌المللی این کشور محسوب می‌شود. آنچه تحریم‌های کنونی غرب را از تنش‌های پیشین متمایز می‌سازد، گستره و شمول تحریم‌هایی است که نه تنها حوزه‌های اقتصادی و مالی، بلکه عرصه علم و آموزش عالی را نیز دربر گرفته است. کشورهای غربی، به‌ویژه اتحادیه اروپا، ایالات متحده و متحدان آن‌ها، مجموعه‌ای از اقدامات گسترده را برای انزوای علمی روسیه به اجرا درآوردند که پیامدهای عمیقی بر نظام علمی و انتشاراتی این کشور بر جای گذاشته است (یونایتد ۲۴ مدیا^۱، ۲۰۲۶).

برای مثال، در مارس ۲۰۲۲، انتشارات بزرگ علمی، از جمله «الزویر»^۲، «اشپرینگر نیچر»^۳، «انتشارات دانشگاه کمبریج»^۴ و «انتشارات انجمن شیمی آمریکا»^۵ اعلام کردند که ارائه خدمات خود را در روسیه و بلاروس متوقف می‌کنند (خبرگزاری تی-این‌واریانت^۶، ۲۰۲۴). بدین ترتیب، امکان دسترسی رسمی مؤسسات علمی روسیه به پایگاه‌های داده و نشریات بین‌المللی از بین رفت. به دنبال این تحول، پایگاه‌های کلان علم‌سنجی، یعنی «وب‌آوساینس» و «اسکوپوس»^۷، نیز فعالیت تجاری خود را در روسیه متوقف کردند. در ماه مه ۲۰۲۲، دسترسی به نمایه «شاخص استنادی علوم روسیه» از پایگاه «وب‌آوساینس» حذف شد و تنها استنادهای پیش از این تاریخ در سامانه باقی ماند. این اقدام به معنای قطع عملی پیوند نظام علمی روسیه با شبکه‌های بین‌المللی نشر و استناد بود. همچنین، کمیسیون اروپا نیز همکاری‌های علمی با روسیه را از سال ۲۰۲۲ تاکنون به‌طور چشمگیری محدود

1. United24 Media
2. Elsevier
3. Springer Nature
4. Cambridge University Press
5. ACS Publications
6. T-invariant
7. Web of Science and Scopus

کرده است. بودجه برنامه چارچوب تحقیق و نوآوری اروپا، شامل «افق ۲۰۲۰» و «افق اروپا»^۱، برای نهادهای روسی قطع شد و قراردادهای موجود به حالت تعلیق درآمد (ای‌یو نیورز ایست^۲، ۲۰۲۲). سازمان اروپایی تحقیقات هسته‌ای، موسوم به «سرن»^۳، وضعیت ناظر روسیه را به حالت تعلیق درآورد و پروژه‌های کلان علمی، مانند «لیزر پرتو ایکس آزاد الکترون اروپا»^۴، نیز همکاری با مؤسسات روسی را متوقف کردند. دولت‌های آلمان، فرانسه، بریتانیا و کانادا نیز دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی خود را به قطع همکاری با شرکای روسی و توقف برنامه‌های تبادل دانشجو و تحقیقات مشترک فراخواندند.

باین حال، تحریم‌های علمی با پیچیدگی‌های اجرایی قابل توجهی مواجه بوده‌اند. پژوهشگران خارجی در ارزیابی این تحریم‌ها رویکردهای متفاوتی اتخاذ کرده‌اند که به سه دسته کلی «رادیکال»، «معتدل» و «لیبرال» قابل تقسیم است. رویکرد معتدل که با تصمیمات رسمی درباره قطع همکاری نهادی، اما حفظ ارتباطات شخصی همخوانی دارد، غالب بوده است. نشریات بین‌المللی نیز برخلاف محدودیت‌های نهادی، بر تعهد خود به آرمان‌های جامعه علمی بین‌المللی تأکید کرده و اعلام کرده‌اند که آماده بررسی مقالات پژوهشگران روسی هستند؛ هرچند برخی از آن‌ها تصمیم گرفته‌اند هزینه‌های انتشار مقالات با دسترسی آزاد^۵ را به حمایت از اوکراین اختصاص دهند.

با توجه به مسئله تبیین‌شده، اهمیت پرداختن به دیپلماسی علمی تحت تحریم‌های غربی در روسیه نیز می‌بایست از ابعاد مختلف مورد بحث قرار گیرد. نخست، این تحقیق به ارزیابی یکی از مهم‌ترین تجربیات تاریخی در زمینه اثربخشی دیپلماسی علمی در شرایط بحران‌های ژئوپلیتیکی می‌پردازد. دیپلماسی علمی که در دوران تک‌قطبی به‌عنوان ابزاری برای التیام زخم‌های سیاست خارجی آمریکا و تضمین رویکردی سازنده به مسائل جهانی ترویج شد، امروز در جهانی با ویژگی‌هایی چون چندقطبی‌شدن، افول چندجانبه‌گرایی و چالش‌گری نظم

1. Horizon 2020 and Horizon Europe
2. EU Neighbours East
3. European Organization for Nuclear Research (CERN)
4. European X-Ray Free-Electron Laser (European XFEL)
5. Article Processing Charges (APC)

لیبرال غربی، دستخوش دگرگونی اساسی شده است. تحریم‌های علمی نمونه بارز این دگرگونی است که در آن دیپلماسی علمی از ابزاری برای «باز کردن درها» به ابزاری برای «بستن درها» تبدیل شده و ماهیتی از «قدرت سخت» به خود گرفته است. این پژوهش می‌تواند به تبیین این دگرگونی و پیامدهای آن برای نظام علمی بین‌الملل کمک کند. دوم، این موضوع برای درک ماهیت و آینده نظام نشر علمی و علم‌سنجی جهانی اهمیت بنیادین دارد. خروج ناگهانی روسیه از نظام علم‌سنجی جهانی، پرسش‌های جدی درباره آسیب‌پذیری نظام‌های علمی ملی در برابر تصمیمات شرکت‌های خصوصی ارائه‌دهنده خدمات علم‌سنجی مطرح ساخته است. واکنش روسیه به این تحولات، از جمله ایجاد «فهرست سفید» نشریات علمی و بازتعریف معیارهای ارزیابی فعالیت‌های علمی، می‌تواند الگویی برای سایر کشورهایی باشد که در معرض تهدیدهای مشابه قرار دارند. سوم، این تحقیق به شناسایی راهکارهای مقاومتی روسیه در برابر تحریم‌های علمی می‌پردازد. بررسی تجربه روسیه در توسعه پایگاه‌های داخلی، مانند «شاخص استنادی علوم روسیه»^۱، ایجاد «فهرست سفید» نشریات علمی و تقویت همکاری‌های علمی با کشورهای غیر غربی، از جمله چین، هند و کشورهای بریکس، می‌تواند الگویی برای کشورهای دیگر در مواجهه با تحریم‌های علمی ارائه دهد. همچنین، تحلیل داده‌های مربوط به تغییر الگوی انتشار پژوهشگران روسی نشان‌دهنده کاهش چشمگیر تعداد مقالات منتشر شده در نشریات بین‌المللی و تغییر مسیر آن‌ها به سمت نشریات داخلی است که این خود گویای تأثیر عمیق تحریم‌ها بر الگوهای همکاری علمی است.

در ادامه، پژوهش حاضر در شش بخش تدوین شده است. بخش اول به کلیات تحقیق، شامل بیان مسئله، سؤالات، اهداف، روش‌شناسی و چارچوب نظری، اختصاص دارد. بخش دوم به پیشینه تحقیق می‌پردازد. در بخش سوم، چارچوب مفهومی تحقیق مورد بحث قرار می‌گیرد. بخش‌های چهارم و پنجم مقاله به ادبیات موضوع و دیپلماسی علمی روسیه در حوزه بین‌المللی سازی مجلات علمی اختصاص دارند. یافته‌ها و درس‌هایی برای ایران در بخش ششم مقاله ارائه می‌شود و در نهایت، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ارائه خواهد شد.

1. Russian Science Index (РИНЦ)

۲. پیشینه پژوهش

دیپلماسی علمی به عنوان حوزه‌ای میان‌رشته‌ای که به تعامل علم و روابط بین‌الملل می‌پردازد، در دو دهه اخیر مورد توجه فزاینده پژوهشگران قرار گرفته است. با این حال، وقوع تحریم‌های علمی علیه روسیه در پی بحران اوکراین، این حوزه را با چالش‌های نظری و عملی جدیدی مواجه ساخته است. مطالعات انجام‌شده در این زمینه را می‌توان در چند دسته طبقه‌بندی کرد.

دسته نخست به تبیین مفهوم و تحول دیپلماسی علمی در شرایط جدید اختصاص دارد. پژوهشگرانی چون کراسنیاک و روفینی^۱ (۲۰۲۵) در مقاله‌ای تحت عنوان «کشورهای بریکس برای شکست دادن گرسنگی و بیماری‌ها به علم روی آورده‌اند» نشان داده‌اند که دیپلماسی علمی که در دوران تک‌قطبی به عنوان ابزاری برای کاهش تنش‌های بین‌المللی ترویج می‌شد، امروز به ابزاری برای «بستن درها» تبدیل شده و ماهیتی از «قدرت سخت» به خود گرفته است. آن‌ها سه دوره متمایز در روابط علمی روسیه و غرب را شناسایی کرده‌اند: دوره «ماه‌عسل» (۲۰۰۰-۲۰۱۴)، دوره تحریم‌های اقتصادی غیرمستقیم (۲۰۱۴-۲۰۲۲) و دوره کنونی که با تحریم‌های علمی مستقیم همراه است. این تحول نشان‌دهنده دگرگونی بنیادین در کارکرد دیپلماسی علمی است.

دسته دوم از پژوهش‌ها به بررسی ابعاد و پیامدهای تحریم‌های علمی اختصاص دارد. شوگوروف^۲ (۲۰۲۳) در پژوهشی تحت عنوان «ارزیابی تحریم‌های علیه علم روسیه توسط پژوهشگران خارجی: تنوع رویکردها» با تحلیل گفتمان پژوهشگران خارجی درباره تحریم‌های علمی روسیه، سه رویکرد رادیکال، معتدل و لیبرال را شناسایی کرده و نشان داده است که رویکرد معتدل، که بر قطع همکاری نهادی، اما حفظ ارتباطات فردی تأکید دارد، رویکرد غالب است. این یافته نشان می‌دهد که جامعه علمی بین‌المللی در مورد تحریم‌های علمی به اجماع کامل نرسیده است. از سوی دیگر، پژوهش‌های کمی نشان

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۱۰

دوره ۱۹، شماره ۴
زمستان ۱۴۰۵
پیاپی ۷۶

1. Krasnyak & Ruffini

2. Shugurov

داده‌اند که تحریم‌ها تأثیر قابل توجهی بر تولیدات علمی روسیه داشته‌اند؛ به طوری که تعداد مقالات نمایه شده در اسکوپوس با وابستگی سازمانی روسیه در سال ۲۰۲۴ نسبت به سال ۲۰۲۱ حدود ۲۶ درصد کاهش یافته و تعداد استنادها با کاهش ۸۹ درصدی مواجه شده است. همچنین، پژوهشگران روسی الگوی همکاری‌های علمی خود را تغییر داده‌اند و تعداد همکاران اروپایی و آمریکایی به شدت کاهش یافته و همکاری با کشورهای آسیایی و حوزه اوراسیا افزایش یافته است.

دسته سوم از پژوهش‌ها به واکنش‌های نهادهای روسیه به تحریم‌های علمی پرداخته‌اند. برای مثال، سمنوف^۱ (۲۰۲۳) در مقاله‌ای با عنوان «شبکه ملی مجلات علمی به عنوان یک نظام: مسائل پیش و پس از تحریم‌ها» با بررسی شبکه ملی مجلات علمی روسیه، به این نتیجه رسیده است که تمرکز صرف بر افزایش رویت‌پذیری در پایگاه‌های علم‌سنجی بین‌المللی، عملاً دولت را از مدیریت نظام انتشاراتی کشور محروم کرده بود و تحریم‌ها فرصتی برای بازنگری در این سیاست‌ها فراهم آوردند. وزارت علوم روسیه نیز در سال ۲۰۲۶ اعلام کرد که به دلیل قطع دسترسی به وب‌آساینس و اسکوپوس، این پایگاه‌ها را از معیارهای ارزیابی عملکرد پژوهشگران حذف خواهد کرد.

با این حال، بخش قابل توجهی از پژوهش‌های انجام شده به نقش نهادهای بین‌المللی در تداوم همکاری با روسیه پرداخته‌اند. پلستون و کوتلنیکووا^۲ (۲۰۲۶) در گزارشی تحت عنوان «با وجود قطع روابط عمومی با روسیه، اسپرینگر به انتشار مجلات روسی ادامه می‌دهد» نشان داده‌اند که اسپرینگر نیچر، به عنوان یکی از بزرگ‌ترین ناشران علمی جهان، از طریق شرکت واسطه پلیادس پابلیشینگ^۳ که خود را آمریکایی معرفی می‌کند، همچنان حدود ۲۰۰ مجله روسی را منتشر می‌کند و این همکاری نه تنها از طریق تعیین وابستگی‌های سازمانی نادرست برای سرزمین‌های اشغالی اوکراین، بلکه از طریق انتشار مقالات حاوی محتوای تبلیغاتی و توجیه‌گرانه روسی، به مشروعیت بخشیدن به اقدامات

1. Semenov
2. Plastun & Kotelnikova
3. Pleiades Publishing

روسیه کمک می‌کند. این پژوهش‌ها نشان می‌دهند که میان بیانیه‌های سیاسی ناشران و اقدامات عملی آن‌ها شکاف قابل توجهی وجود دارد.

با وجود پژوهش‌های ارزشمند انجام‌شده، مرور ادبیات موجود نشان می‌دهد که خلأهای پژوهشی قابل توجهی در این حوزه وجود دارد که پژوهش حاضر در پی پاسخ به آن‌هاست. توضیح آنکه، پژوهش‌های موجود عمدتاً بر توصیف پیامدهای تحریم‌ها متمرکز بوده‌اند و کمتر به تحلیل سیاست‌های دیپلماسی علمی روسیه به‌عنوان یک پدیده پویا و چندوجهی پرداخته‌اند. به‌ویژه، اینکه روسیه چگونه از ابزارهای دیپلماسی علمی برای حفظ جایگاه بین‌المللی مجلات خود استفاده کرده است، موضوعی است که کمتر مورد بررسی قرار گرفته است.

۳. چارچوب مفهومی

برای تحلیل سیاست‌های دیپلماسی علمی روسیه در حوزه بین‌المللی سازی مجلات علمی در شرایط تحریم، این پژوهش از چارچوب مفهومی ترکیبی بهره می‌گیرد که از سه حوزه نظری دیپلماسی علمی، بین‌المللی سازی مجلات علمی و تحریم‌های علمی استفاده می‌کند. دیپلماسی علمی، به‌عنوان حوزه‌ای میان‌رشته‌ای، به تعامل دوسویه علم و روابط بین‌الملل می‌پردازد. چارچوب کلاسیک ارائه‌شده توسط انجمن آمریکایی پیشبرد علم^۱ و انجمن سلطنتی بریتانیا^۲ در سال ۲۰۱۰، این مفهوم را در سه مقوله اصلی^۱ دیپلماسی برای علم (تسهیل همکاری‌های علمی بین‌المللی از طریق ابزارهای دیپلماتیک)؛^۲ علم در دیپلماسی (استفاده از دانش علمی برای هدایت سیاست خارجی)؛ و^۳ علم برای دیپلماسی (استفاده از همکاری علمی به‌عنوان پلی برای بهبود روابط میان کشورها) تعریف کرده است. این چارچوب سه‌گانه، که در دو دهه اخیر مبنای بسیاری از راهبردهای ملی دیپلماسی علمی قرار گرفته است، بر کارکرد ایجابی علم در خدمت منافع دیپلماتیک تأکید دارد.

1. American Association for the Advancement of Science (AAAS)

2. Royal Society

با این حال، تحولات ژئوپلیتیکی دهه اخیر، از جمله بحران اوکراین و تحریم‌های علمی متعاقب آن، این چارچوب کلاسیک را با چالش جدی مواجه ساخته است. همان‌طور که گزارش مشترک جدید انجمن آمریکایی پیشبرد علم و انجمن سلطنتی (۲۰۲۵) با عنوان «دیپلماسی علمی در عصر گسست» تأکید کرده است، دیپلماسی علمی در شرایط کنونی از ابزاری برای «باز کردن درها» به ابزاری برای «بستن درها» تبدیل شده و ماهیتی از «قدرت سخت» به خود گرفته است. این دگرگونی نشان می‌دهد که دیپلماسی علمی دیگر صرفاً یک فعالیت «خیرخواهانه» نیست، بلکه ابزاری است که می‌تواند برای دستیابی به اهداف دیپلماتیک، چه مثبت و چه منفی، به کار گرفته شود.

در سطح نظری، پژوهشگرانی چون رافینی و کراسنیاک (۲۰۲۳) با ارائه چارچوب «رنالیست-ساختارگرا»، دیپلماسی علمی را در بستر بزرگ‌تر روابط بین‌الملل تحلیل کرده و آن را تابعی از منافع ملی، راهبردهای سیاست خارجی و ساختار نظام بین‌الملل معرفی کرده‌اند. این چارچوب به پژوهشگر امکان می‌دهد تا دیپلماسی علمی را نه به عنوان یک فعالیت فراسیاسی، بلکه به عنوان بخشی از رقابت‌های ژئوپلیتیکی درک کند. بر اساس چارچوب نظری و مرور اسناد، تحلیل پژوهش در سه محور اصلی انجام شده است: محور نخست: اهداف و راهبردهای دیپلماسی علمی روسیه در حوزه نشر: این محور به بررسی این پرسش می‌پردازد که روسیه پیش و پس از تحریم‌ها چه اهدافی را در حوزه بین‌المللی سازی مجلات علمی دنبال کرده و این اهداف چگونه با راهبردهای کلان دیپلماسی علمی این کشور هماهنگ بوده‌اند؛ محور دوم: موانع و محدودیت‌های ناشی از تحریم‌ها: این محور به تحلیل تأثیر تحریم‌های علمی بر مؤلفه‌های کلیدی بین‌المللی سازی، شامل دسترسی به پایگاه‌ها، نمایه‌سازی مجلات، الگوی انتشار و همکاری‌های بین‌المللی، اختصاص دارد؛ محور سوم: راهکارهای مقابله‌ای و تاب‌آوری علمی: این محور به بررسی سیاست‌ها و اقدامات روسیه برای جبران محدودیت‌های ناشی از تحریم‌ها و حفظ جایگاه بین‌المللی مجلات علمی خود می‌پردازد.

۴. روش پژوهش

از لحاظ روش‌شناسی، این پژوهش با استفاده از روش تحقیق کیفی و با رویکرد مطالعه موردی انجام شده است. مجلات علمی روسیه به‌عنوان مورد مطالعه انتخاب شدند تا امکان بررسی عمیق و دقیق سیاست‌ها، اقدامات و چالش‌های روسیه در زمینه بین‌المللی‌سازی مجلات علمی فراهم شود. در بخش گردآوری داده‌ها، از روش تحلیل اسناد و مدارک استفاده شده است. اسناد مورد بررسی شامل سیاست‌های اعلامی وزارت علوم و آموزش عالی روسیه، گزارش‌های پایگاه‌های علم‌سنجی داخلی، ازجمله eLIBRARY.RU و شاخص استنادی علوم روسیه، مصوبات کمیسیون عالی تصدیق^۱ درباره «فهرست سفید» نشریات و همچنین اسناد و بیانیه‌های رسمی نهادهای بین‌المللی درباره تحریم‌های علمی علیه روسیه است. همچنین، داده‌های مربوط به تعداد مجلات روسیه که در پایگاه‌های بین‌المللی نمایه شده‌اند، تعداد مقالات منتشرشده، میزان استنادها و تغییرات این شاخص‌ها در دوره زمانی پیش و پس از تحریم‌ها (۲۰۲۰ تا ۲۰۲۶)، از طریق جست‌وجو در پایگاه‌های داده موجود گردآوری شده است.

برای تحلیل داده‌های حاصل از اسناد، از روش تحلیل اسنادی استفاده شد. در این فرایند، اسناد رسمی، گزارش‌های سیاستی، گزارش‌های پایگاه‌های علم‌سنجی و مقالات علمی مرتبط، به‌صورت نظام‌مند مطالعه، مقایسه و تفسیر شدند. تحلیل داده‌ها با رویکرد مقایسه‌ای انجام گرفت و اطلاعات بر اساس اهداف پژوهش، در محورهای «سیاست‌های دیپلماسی علمی»، «پیامدهای تحریم‌های علمی» و «راهبردهای روسیه برای حفظ و تقویت بین‌المللی‌سازی مجلات علمی» طبقه‌بندی و تحلیل شدند. اعتبار یافته‌ها نیز از طریق مثلث‌سازی منابع و مقایسه داده‌های حاصل از اسناد رسمی، گزارش‌های بین‌المللی و مقالات علمی افزایش یافت.

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۱۴

دوره ۱۹، شماره ۴
زمستان ۱۴۰۵
پیاپی ۷۶

1. Higher Attestation Commission (VAK)

۵. یافته‌ها

۵-۱. تحول دیپلماسی علمی روسیه تحت تحریم‌های غرب

تحلیل اسناد سیاستی، گزارش‌های رسمی نهادهای علمی روسیه، اسناد سازمان‌های بین‌المللی و مطالعات منتشرشده درباره پیامدهای تحریم‌های علمی نشان داد که دیپلماسی علمی روسیه پس از سال ۲۰۲۲ در سه محور اصلی قابل بررسی است: (۱) بازتعریف اهداف و جهت‌گیری‌های همکاری علمی بین‌المللی؛ (۲) پیامدهای تحریم‌ها بر شبکه‌ها و زیرساخت‌های علمی؛ و (۳) راهبردهای سازگاری و جایگزینی برای حفظ ظرفیت علمی کشور. این سه محور بر اساس تکرار مفاهیم کلیدی در اسناد بررسی شده، شامل «حفاظت از منافع علمی ملی»، «کاهش وابستگی به زیرساخت‌های غربی»، «تغییر شرکای علمی» و «ایجاد سازوکارهای جایگزین علم‌سنجی» استخراج شده‌اند.

دیپلماسی علمی در روسیه بر اساس رویکرد کلاسیک سه‌گانه ارائه‌شده توسط انجمن سلطنتی بریتانیا و انجمن آمریکایی پیشبرد علم در سال ۲۰۱۰ تعریف می‌شود که شامل «علم در دیپلماسی» (ارائه توصیه‌های علمی برای اهداف سیاست خارجی)، «دیپلماسی برای علم» (تسهیل همکاری‌های علمی بین‌المللی) و «علم برای دیپلماسی» (استفاده از همکاری علمی برای بهبود روابط میان کشورها) است. بر اساس این چارچوب، دیپلماسی علمی روسیه در سه سطح ملی، منطقه‌ای و جهانی عمل می‌کند و هدف آن تقویت جایگاه علمی کشور و حفظ هویت علمی در شرایط فشار خارجی است.

در سطح سیاست‌گذاری کلان، سند راهبردی مصوب رئیس‌جمهور روسیه در فوریه ۲۰۲۴، موسوم به «استراتژی توسعه علمی و فناوری فدراسیون روسیه»، بر توسعه همکاری‌های علمی و فنی در چارچوب اتحادیه دولتی، کشورهای مستقل مشترک‌المنافع، بریکس، سازمان همکاری شانگهای و اتحادیه اقتصادی اوراسیا تأکید دارد (آگیف^۱، ۲۰۲۴). ضمن آنکه تعهد به همکاری عادلانه با همه کشورها را نیز حفظ کرده است. این سند به‌صراحت «توسعه دیپلماسی علمی» را به‌عنوان یکی از مسیرهای شکل‌دهی به مدل

جدید همکاری‌های علمی بین‌المللی معرفی می‌کند که هدف آن «حفاظت از منافع ملی فدراسیون روسیه در شرایط فشار خارجی، حفظ هویت و افزایش کارآمدی علم روسیه از طریق تعامل بین‌المللی دوجانبه‌سودمند» است.

یکی از مهم‌ترین بسترهای تحقق این راهبرد، نقش‌آفرینی در نهادهای علمی بین‌المللی است. در این زمینه، آکادمی علوم روسیه به‌عنوان پرچم‌دار توسعه دیپلماسی علمی، همکاری در چارچوب بریکس را در اولویت ویژه قرار داده است. در سال ریاست روسیه بر بریکس (۲۰۲۴)، حدود ۴۰ رویداد در حوزه همکاری‌های علمی و فنی و نوآوری برگزار شد که از جمله آن‌ها می‌توان به نشست سران آکادمی‌های علوم کشورهای بریکس در مسکو (کراسنیکوف^۱، ۲۰۲۴) و همچنین نشست تخصصی «دیپلماسی علمی در شرایط مدرن» اشاره کرد. اعلامیه کازان اجلاس سران بریکس در اکتبر ۲۰۲۴ نیز بر حمایت از ابتکارات مرتبط با ایجاد سامانه‌های علم‌سنجی و پایگاه‌های داده در کشورهای بریکس تأکید کرد که نشان‌دهنده تلاش روسیه برای ایجاد نظام علم‌سنجی جایگزین در برابر پایگاه‌های غربی است. در سطح نهادی و پروژه‌ای، مهم‌ترین اقدامات شامل قطع همکاری روسیه با سازمان اروپایی تحقیقات هسته‌ای (سرن) از نوامبر ۲۰۲۴، تعلیق همکاری با آژانس فضایی اروپا در پروژه‌های اگزومارس^۲ و مأموریت‌های ماه، و توقف مشارکت روسیه در برنامه‌های چارچوب اتحادیه اروپا، افق ۲۰۲۰ و افق اروپا، بوده است. کمیسیون اروپا کلیه توافقات با شرکای روسی را به حالت تعلیق درآورد و پرداخت‌های مربوط به ۱۳۸ پروژه‌ای را که روسیه در آن‌ها مشارکت داشت، متوقف ساخت. همچنین، آلمان کلیه فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی مشترک با روسیه را متوقف کرد و بریتانیا نیز بودجه پروژه‌های مرتبط با نهادهای روسی را قطع و همکاری‌های جدید را ممنوع اعلام کرد (دولت بریتانیا^۳، ۲۰۲۲). همچنین، در سطح شرکت‌های فناوری، شرکت‌های بزرگی مانند دل، انویدیا، زیمنس، آی‌بی‌ام و اینتل مراکز تحقیق و توسعه خود را در روسیه تعطیل کردند و فروش

1. Krasnikov
2. ExoMars
3. UK Government

تجهیزات خود را متوقف ساختند. این اقدامات در کنار محدودیت‌های صادراتی اتحادیه اروپا برای تجهیزات علمی، منجر به کمبود شدید تجهیزات و مواد مصرفی در مؤسسات تحقیقاتی روسیه شد؛ به گونه‌ای که وابستگی بخش «علوم زیستی» به معرف‌های شیمیایی غربی حدود ۹۰ درصد برآورد شده است.

به علاوه، در سطح انتشارات علمی، مهم‌ترین پایگاه‌های علم‌سنجی، یعنی وب‌آساینس و اسکوپوس، فعالیت تجاری خود را در روسیه متوقف کردند و دسترسی به نمایه شاخص استنادی علوم روسیه از پلتفرم وب‌آساینس حذف شد. داده‌های مستخرج از پایگاه اسکوپوس نشان می‌دهد که تعداد مقالات با وابستگی سازمانی روسیه در سال ۲۰۲۴ نسبت به سال ۲۰۲۱ حدود ۲۶ درصد کاهش یافته است؛ به گونه‌ای که بر اساس روند رشد سالانه ۱۳/۳ درصدی در دوره ۲۰۱۳-۲۰۲۱، انتظار می‌رفت در سال ۲۰۲۴ حدود ۱۸۵۷۸۴ مقاله منتشر شود، درحالی‌که تنها ۱۰۲۰۴۳۴ مقاله منتشر شده است؛ یعنی حدود ۴۵ درصد از مقالات مورد انتظار منتشر نشده‌اند. کاهش استنادها بسیار شدیدتر بوده و در سال ۲۰۲۴ نسبت به سال ۲۰۲۱ با کاهش ۸۹ درصدی مواجه شده است (کوزمنکو و همکاران، ۲۰۲۵).

بر اساس داده‌های ذکرشده، می‌توان چنین بیان کرد که تغییر الگوی همکاری‌های علمی روسیه تحت تحریم‌های غرب چشمگیر بوده است. پژوهشی بر روی شش مؤسسه علمی برتر روسیه در حوزه فیزیک نشان می‌دهد که تعداد همکاری‌های بین‌المللی در سال ۲۰۲۳ نسبت به سال ۲۰۲۰ چندین برابر کاهش یافته است، درحالی‌که همکاری‌های داخلی تنها ۱۰ تا ۲۰ درصد کاهش داشته است. از نظر جغرافیایی، افزایش چشمگیر همکاری با کشورهای حوزه اتحاد جماهیر شوروی سابق و چین و کاهش شدید همکاری با کشورهای اروپایی و آمریکا مشاهده می‌شود. پژوهشگران روسی نیز به طور فزاینده‌ای سفرهای علمی خود را به کشورهای «دوست»، مانند ترکیه، عربستان سعودی و ایران، معطوف کرده‌اند و وزارت علوم روسیه توصیه کرده است که پیش از سفر به کشورهای «غیردوست»، با وزارتخانه مشورت شود (مدوزا، ۲۰۲۶).

در مقابل این محدودیت‌ها، روسیه مجموعه‌ای از راهکارهای مقابله‌ای را در چارچوب دیپلماسی علمی خود به کار گرفته است که می‌توان آن‌ها را به چهار دسته تقسیم کرد:

(۱) توسعه زیرساخت‌های علمی داخلی و جایگزین: روسیه با تقویت پایگاه داده داخلی شاخص استنادی علوم روسیه^۱ و ایجاد «فهرست سفید» نشریات علمی، به دنبال کاهش وابستگی به نظام علم‌سنجی غربی است. وزارت علوم روسیه در سال ۲۰۲۶ اعلام کرد که به دلیل قطع دسترسی به وب‌آوساینس و اسکوپوس، این پایگاه‌ها را از معیارهای ارزیابی عملکرد پژوهشگران حذف خواهد کرد. در چارچوب بریکس نیز ابتکاراتی برای ایجاد پایگاه‌های علم‌سنجی مشترک و سامانه اطلاعات علمی واحد دنبال می‌شود که می‌تواند جایگزینی برای نظام علم‌سنجی غربی باشد (وزارت علوم و آموزش عالی فدراسیون روسیه^۲، ۲۰۲۶).

(۲) تغییر جهت همکاری‌های علمی به سوی کشورهای غیرغربی: روسیه به طور فعال همکاری‌های علمی خود را با کشورهای عضو بریکس، سازمان همکاری شانگهای و کشورهای موسوم به «اکثریت جهانی» گسترش می‌دهد. این تغییر جهت هم در سطح نهادی (از طریق آکادمی علوم روسیه و وزارت علوم) و هم در سطح فردی (تغییر الگوی هم‌نویسی پژوهشگران) دنبال می‌شود. گزارش‌ها نشان می‌دهد که با وجود تحریم‌ها، همکاری‌های علمی روسیه در حوزه فضایی و هسته‌ای با برخی کشورهای غربی، از جمله مجارستان، همچنان ادامه دارد. بر اساس گزارش خبرگزاری دولتی روسیه (آرتی اینترنشنال^۳، ۲۰۲۵)، پوتین نیز تأکید کرده است که «جامعه علمی جهانی ریشه در وحدت دارد، نه گسست» و همکاری با دانشمندان غربی، به رغم وجود نخبگان غیردوست، ادامه خواهد یافت. این ادعا در حالی مطرح می‌شود که منابع مستقل، مانند رویترز و آسوشیتدپرس، نیز در گزارش‌های خود در همان بازه زمانی به اظهارات مشابهی از سوی مقامات روسی اشاره کرده‌اند که نشان از تکرار این گفتمان در رسانه‌های مختلف دارد.

1. Russian Science Citation Index (РИНЦ)

2. Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation

3. RT International

۳) بهره‌گیری از نهادهای بین‌المللی مستقر در روسیه: یکی از مهم‌ترین ابزارهای دیپلماسی علمی روسیه، مؤسسه مشترک تحقیقات هسته‌ای^۱ در شهر دوبنا است که به‌عنوان یک سازمان بین‌المللی با مشارکت ۱۶ کشور فعالیت می‌کند. با وجود آنکه روسیه حدود ۸۰ درصد بودجه این مؤسسه را تأمین می‌کند و تقریباً تمام مدیران آن در ۶۸ سال گذشته روس بوده‌اند، این مؤسسه همچنان به‌عنوان یک نهاد بین‌المللی به همکاری با مؤسسات علمی از بیش از ۷۰ کشور ادامه می‌دهد. این نهاد نقشی کلیدی در مشروعیت‌بخشی به حضور علمی روسیه در مناطق مورد مناقشه، از جمله کریمه و دونباس، از طریق انتساب وابستگی‌های سازمانی نادرست به سرزمین‌های اوکراینی در مقالات علمی ایفا کرده است.

۴) حفظ کانال‌های غیررسمی همکاری با غرب: با وجود قطع همکاری‌های نهادی، پژوهشگران روسی و غربی در سطوح فردی به همکاری ادامه داده‌اند. پوتین در اوت ۲۰۲۵ اعلام کرد که به‌رغم تحریم‌ها، روسیه همچنان با دانشمندان غربی در حوزه‌های متعددی همکاری می‌کند و «از روسیه تنها فنلاند را از میان شرکای علمی غربی خود از دست داده است». همچنین، برخی ناشران بزرگ علمی، مانند اسپرینگر نیچر، از طریق شرکت‌های واسطه همچنان به انتشار مجلات روسی ادامه می‌دهند و پژوهشگران روسی نیز از طریق پایگاه‌های جایگزین مانند ریسرچ‌گیت^۲ و آرکایو^۳ به تبادل علمی با هم‌تایان غربی خود ادامه می‌دهند.

با وجود این راهکارها، دیپلماسی علمی روسیه با چالش‌ها و تناقض‌های جدی مواجه است. نخست، کاهش چشمگیر تولیدات علمی و استنادات نشان‌دهنده تأثیر عمیق تحریم‌ها بر توان علمی کشور است که جبران آن از طریق همکاری با کشورهای غیرغربی به‌سادگی ممکن نیست. دوم، استفاده از نهادهای بین‌المللی مانند «مؤسسه مشترک تحقیقات هسته‌ای» برای مقاصد سیاسی و مشروعیت‌بخشی به اقدامات روسیه در اوکراین، وجهه علمی این مؤسسات را خدشه‌دار ساخته و انتقادهای بین‌المللی را برانگیخته است.

1. Joint Institute for Nuclear Research (JINR)
2. ResearchGate
3. arXiv

پژوهش‌های انجام‌شده نشان می‌دهد که روسیه از طریق انتساب وابستگی سازمانی روسی به شهرهای اوکراینی مانند دونتسک، لوهانسک، سواستوپل و سیمفروپول در مقالات علمی، به‌طور سیستماتیک از نظام نشر علمی به‌عنوان ابزار تبلیغاتی استفاده می‌کند؛ به‌گونه‌ای که در سال ۲۰۲۴ حدود ۸۸ درصد از مقالات با وابستگی سازمانی دونتسک، این شهر را جزئی از فدراسیون روسیه معرفی کرده‌اند. سوم، این تناقض که روسیه از یک سو به دنبال ایجاد نظام علم‌سنجی جایگزین و مستقل از غرب است و از سوی دیگر همچنان به دنبال حفظ ارتباط با ناشران و پایگاه‌های غربی است، نشان‌دهنده نوعی دوگانگی و عدم قطعیت در راهبرد دیپلماسی علمی این کشور است.

۵-۲. بازتاب تحولات دیپلماسی علمی در بین‌المللی سازی مجلات علمی روسیه

بین‌المللی سازی مجلات علمی در روسیه، به‌عنوان یکی از محورهای اصلی دیپلماسی علمی این کشور، پیش از تحریم‌های گسترده سال ۲۰۲۲، مسیری صعودی و مبتنی بر همکاری با نظام علم‌سنجی غربی را طی می‌کرد. با این حال، بحران اوکراین و تحریم‌های علمی متعاقب آن، این مسیر را با گسست ساختاری مواجه ساخت و روسیه را ناگزیر به بازتعریف راهبردهای خود در این حوزه کرد. این بخش به بررسی سیر تحول سیاست‌های بین‌المللی سازی مجلات علمی روسیه، مهم‌ترین اقدامات انجام‌شده در این زمینه، چالش‌های فرارو و راهکارهای جایگزین دنبال‌شده می‌پردازد.

۵-۲-۱. پیش‌زمینه و اقدامات اولیه برای بین‌المللی سازی

روسیه از اوایل دهه ۲۰۱۰، با الهام از تجربه کشورهایی مانند چین (شاخص استنادی علوم چین^۱، ۱۹۸۹) و کره جنوبی (شاخص استنادی علوم کره^۲، ۲۰۰۸) به دنبال ایجاد «قفسه کتاب روسی» در پایگاه وب‌آوساینس بود. مذاکرات رسمی در این زمینه از سال ۲۰۱۴ میان آکادمی علوم روسیه و شرکت کلریویت آنالیتیکس^۳ آغاز شد و حاصل آن، ایجاد نمایه

1. Chinese Science Citation Index
2. Korean Science Citation Index
3. Clarivate Analytics

شاخص استنادی علوم روسیه^۱ بر روی پلتفرم کتابخانه الکترونیکی علمی (eLIBRARY.RU) بود. این نمایه که در واقع یک «لایه» از بهترین مجلات روسی در دل وب‌آوساینس محسوب می‌شد، در سال ۲۰۱۵ با انتخاب حدود ۱۰۰۰ مجله علمی برتر روسی بر اساس شاخص‌های کتاب‌سنجی و ارزیابی خبرگان، فعالیت خود را آغاز کرد (ماسکلوا^۲ و همکاران، ۲۰۱۷). هدف اصلی این پروژه، افزایش دید بین‌المللی مجلات علمی روسیه و ارتقای شاخص‌های کتاب‌سنجی آن‌ها از طریق شناسایی پیوندهای استنادی با نسخه‌های روسی زبان مجلات بود. همچنین، این اقدام به‌عنوان «نشان کیفیت» برای مجلات علمی روسیه تلقی می‌شد و می‌توانست به بهبود نظام ارزیابی فعالیت‌های علمی در داخل کشور کمک کند. ورود به شاخص استنادی علوم روسیه مشروط به احراز معیارهای شکلی، مانند قرار گرفتن در میان ۱۵۰۰ مجله برتر رتبه‌بندی «شاخص علم»^۳ یا نمایه‌شدن در مجموعه اصلی وب‌آوساینس یا اسکوپوس، داشتن کدهای منحصر به فرد و ارائه محتوای کامل در eLIBRARY.RU، و همچنین معیارهای ماهوی، شامل سطح علمی، مرتبط بودن، ثبات کیفیت مقالات، ترکیب معتبر هیئت تحریریه، رعایت اخلاق نشر و وجود فراداده کامل به زبان انگلیسی، بود.

در حوزه علوم انسانی و اجتماعی که ارتباط مستقیم‌تری با سیاست‌های دیپلماسی علمی دارد، مجلات روسی نیز سعی داشتند با انتشار مقالات به زبان انگلیسی و جذب نویسندگان اعضای هیئت تحریریه بین‌المللی، جایگاه خود را در پایگاه‌های معتبر جهانی ارتقا دهند. مجلاتی مانند «مطالعات سیاسی روسیه» با انتشار مقالات نویسندگانی از اتریش، ایتالیا، هند، صربستان و ترکیه، عملاً مصداق عینی دیپلماسی علمی را به نمایش می‌گذاشتند. همچنین، مجلات منتشر شده توسط آکادمی دیپلماتیک وزارت امور خارجه روسیه و دانشگاه رودن، با پوشش موضوعاتی مانند روابط بین‌الملل، اقتصاد جهانی و همکاری‌های علمی فرامرزی، به‌عنوان بسترهایی برای تبادل علمی میان پژوهشگران روس و غیرروسی عمل می‌کردند.

1. Russian Science Citation Index
2. Moskaleva
3. Science Index

۵-۲-۲. گسست و چالش‌های پس از تحریم

با تشدید بحران اوکراین در مارس ۲۰۲۲، انتشارات بزرگ علمی، از جمله الزویر، اسپرینگر نیچر، انتشارات دانشگاه کمبریج و انتشارات انجمن شیمی آمریکا، اعلام کردند که ارائه خدمات خود را در روسیه متوقف می‌کنند. به دنبال آن، وب‌آوساینس و اسکوپوس نیز فعالیت تجاری خود را در روسیه قطع کردند و در مه ۲۰۲۲، نمایه RSCI از پلتفرم وب‌آوساینس حذف شد. این اقدام به منزله قطع عملی پیوند نظام نشر علمی روسیه با شبکه‌های بین‌المللی علم‌سنجی بود.

پیامدهای این گسست، چندلایه و عمیق بوده است؛ بدین ترتیب که دسترسی پژوهشگران روسی به منابع علمی بین‌المللی به شدت محدود شد. نه تنها امکان اشتراک قانونی مجلات از بین رفت، بلکه حضور در کنفرانس‌های بین‌المللی که محل تبادل تازه‌ترین ایده‌هاست، با موانع جدی مواجه شد. اقتصاددان روس، روبن ینیکولپوف، در این زمینه هشدار داده است که عدم امکان حضور دانشمندان روسی در کنفرانس‌های بزرگ جهانی، به عقب افتادگی علم روسیه به اندازه ۲ تا ۳ سال از علم روز جهان منجر شده است؛ زیرا «تازه‌ترین ایده‌های جذاب در کنفرانس‌ها به صورت حضوری مطرح می‌شوند». همچنین، همکاری‌های علمی بین‌المللی با کاهش چشمگیری مواجه شد و بسیاری از مجلات غربی مقالات رسیده از سوی فدراسیون روسیه را در مرحله پیش از داوری رد می‌کردند. به علاوه، خود مجلات علمی روسیه نیز با چالش‌های جدی مواجه شدند. اگرچه تعداد محدودی از ناشران بزرگ بین‌المللی اعلام کردند که مقالات پژوهشگران روسی را همچنان بررسی می‌کنند، اما همکاری با مؤسسات تحت تحریم، مانند اسکولکوو^۱، مؤسسه فیزیک و فناوری مسکو^۲ و برخی مؤسسات آکادمی علوم روسیه، با محدودیت‌هایی روبه‌رو شد. برای نمونه، در مقاله‌ای منتشرشده در مجله نیچر، به دلیل تحریم‌های اعمال‌شده علیه اسکولکوو، نویسندگان روسی این مقاله مجبور شدند وابستگی

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۲۲

دوره ۱۹، شماره ۴
زمستان ۱۴۰۵
پیاپی ۷۶

1. Skolkovo
2. Moscow Institute of Physics and Technology (MIPT)

سازمانی خود را حذف کنند و به عنوان «بدون وابستگی سازمانی» معرفی شوند تا انتشار مقاله امکان‌پذیر شود. این امر نشان می‌دهد که حتی انتشار مقالات در نشریات معتبر نیز در سایه تحریم‌ها با پیچیدگی‌های اجرایی و اخلاقی روبه‌رو است.

۳-۵. راهبردهای جایگزین و تاب‌آوری

روسیه مجموعه‌ای از راهبردهای جایگزین را برای حفظ و ارتقای جایگاه مجلات علمی خود به کار گرفته است:

الف) توسعه زیرساخت‌های داخلی و فهرست سفید: مهم‌ترین اقدام در این زمینه، ایجاد «فهرست سفید» نشریات علمی بوده است؛ فهرستی که شامل مجلات نمایه‌شده در وب‌آوساینس، اسکوپوس و همچنین مجلات برتر روسی نمایه‌شده در شاخص استنادی علوم روسیه می‌شود. این فهرست که به عنوان جایگزین نظام ارزیابی مبتنی بر پایگاه‌های غربی طراحی شده، به تدریج جایگاه خود را به عنوان معیار اصلی ارزیابی عملکرد پژوهشی در روسیه تثبیت کرده است. وزارت علوم روسیه در سال ۲۰۲۶ اعلام کرد که به دلیل قطع دسترسی به وب‌آوساینس و اسکوپوس، این پایگاه‌ها را از معیارهای ارزیابی عملکرد پژوهشگران حذف خواهد کرد. با این حال، این رویکرد با چالش‌هایی نیز مواجه است؛ از جمله حذف موقت ۴۸۰ مجله الزویر از فهرست سفید در ژوئیه ۲۰۲۴، به دلیل سیاست این ناشر در انتقال هزینه‌های پردازش مقاله^۱ به حمایت از اوکراین، که بعداً با درج یادداشت هشدار به فهرست بازگشتند.

ب) همکاری با کشورهای غیرغربی و ابتکارات بریکس: همکاری با کشورهای غیرغربی و ابتکارات بریکس نیز بخش مهم دیگری از دیپلماسی علمی روسیه تحت تحریم‌های غرب بوده است. بدین گونه که روسیه به طور فعال در چارچوب بریکس به دنبال ایجاد نظام علم‌سنجی جایگزین است. در ژوئن ۲۰۲۵، روسیه در سیزدهمین نشست وزیران علوم، فناوری و نوآوری بریکس در برازیلیا، پیشنهاد ایجاد پایگاه‌های داده علمی مشترک در حوزه‌های پزشکی، ژنتیک و مواد را مطرح کرد. همچنین، روسیه بر ضرورت

1. Article Processing Charge (APC)

ایجاد «فهرست مشترک نشریات معتبر بریکس» تأکید کرده است تا پژوهشگران کشورهای عضو بتوانند بدون وابستگی به نظام علم‌سنجی غربی، فعالیت‌های علمی خود را ارزیابی کنند. این ابتکار، به‌ویژه در حوزه علوم انسانی و اجتماعی که «نخستین قربانیان تبعیض علم‌سنجی غربی» دانسته شده‌اند، در دستور کار قرار گرفته است.

ج) تقویت پلتفرم‌های علمی داخلی و جایگزین: تقویت پلتفرم‌های علمی داخلی و جایگزین نیز سیاست دیگری در این حوزه به‌شمار می‌رود. پلتفرم اینونتوروس^۱ به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابتکارات داخلی، با هدف جبران دسترسی از دست‌رفته به حدود ۶۰ درصد از منابع علمی معتبر جهانی، ایجاد شده است. این پلتفرم با ترکیب پایگاه‌های ثبت اختراع، نشریات علمی و داده‌های پژوهش و توسعه، امکان تحلیل روندهای فناورانه و نقشه‌برداری از وضعیت علم را بدون نیاز به منابع خارجی فراهم می‌کند. الگوریتم‌های این پلتفرم به‌گونه‌ای طراحی شده‌اند که داده‌های نادیده‌گرفته‌شده توسط شاخص‌های بین‌المللی را نیز در گزارش‌های جهانی ادغام کنند و از این طریق، به افزایش رؤیت‌پذیری پژوهش‌های روسی کمک نمایند.

د) حفظ کانال‌های غیررسمی همکاری روسیه با انتشارات غربی: حفظ کانال‌های غیررسمی همکاری روسیه با انتشارات غربی نیز از سیاست‌های مهم در حوزه دیپلماسی علمی تحت تحریم‌های غرب بوده است. با وجود قطع همکاری‌های نهادی، پژوهشگران روسی در سطوح فردی به همکاری با هم‌تایان غربی خود ادامه داده‌اند. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که با وجود کاهش شدید تعداد همکاران خارجی، «ساختار اصلی کشورهای همکار» تا حد زیادی حفظ شده است که حاکی از «تلاش برای حفظ راهبرد انتشاراتی و سنت‌های علمی پیشین» است. پوتین نیز در اوت ۲۰۲۵ اعلام کرد که روسیه، با وجود تحریم‌ها، همچنان با دانشمندان غربی در حوزه‌های متعددی همکاری می‌کند (دبلیو دبلیو، ۲۰۲۵).

1. INVENTORUS platform
2. WW1.ru

۴-۵. بحث و درس آموخته‌ها برای ایران

بررسی تجربه روسیه در حوزه دیپلماسی علمی و بین‌المللی سازی مجلات علمی تحت تحریم، ضمن ارائه تصویری روشن از چالش‌ها و راهکارهای یک کشور بزرگ در مواجهه با انزوای علمی، می‌تواند درس‌های ارزشمندی برای جمهوری اسلامی ایران، به‌عنوان کشوری که سال‌هاست با تحریم‌های علمی دست‌وپنجه نرم می‌کند، به همراه داشته باشد. لازم به تأکید است که توصیه‌های ارائه‌شده در این بخش، یافته اصلی پژوهش محسوب نمی‌شوند؛ بلکه «استنتاج‌های کاربردی» مبتنی بر تحلیل قیاسی تجربه روسیه هستند که با استفاده از روش درس‌آموزی از موردکاوی به‌دست آمده‌اند. ایران، به‌عنوان کشوری با تجربه طولانی مدت در مواجهه با تحریم‌های علمی از سال ۱۹۷۹، می‌تواند از اشتراکات و تفاوت‌های این دو تجربه برای تدوین راهبردهای مؤثرتر بهره‌گیرد. در ادامه، هر یک از درس‌ها با استناد مستقیم به یافته‌های بخش‌های پیشین مقاله توجیه می‌شوند.

درس نخست، ضرورت «فهرست سفید» پویا و متنوع: تجربه روسیه در ایجاد «فهرست سفید» نشان می‌دهد که این ابزار می‌تواند وابستگی به نظام علم‌سنجی غربی را کاهش دهد، اما به شرطی کارآمد است که: الف) پویا باشد و به‌طور منظم به‌روزرسانی شود؛ ب) صرفاً بر نمایه‌سازی در پایگاه‌های غربی متکی نباشد، بلکه شامل مجلات معتبر داخلی و منطقه‌ای نیز شود؛ و ج) با سیاست‌های ناشران خارجی، مانند تصمیم الزویر در انتقال هزینه‌های پردازش مقاله به حمایت از اوکراین، هماهنگ باشد و در صورت لزوم، انعطاف‌پذیری لازم را داشته باشد.

درس دوم، تنوع‌بخشی به شرکای علمی و بهره‌گیری از دیاسپورا: پژوهش روی شش مؤسسه علمی برتر روسیه در حوزه فیزیک نشان داد که تعداد همکاری‌های بین‌المللی در سال ۲۰۲۳ نسبت به سال ۲۰۲۰ چندین برابر کاهش یافته است، درحالی‌که همکاری‌های داخلی تنها ۱۰ تا ۲۰ درصد کاهش داشته است. همچنین، تغییر جهت همکاری‌ها از کشورهای اروپایی و آمریکا به سمت کشورهای آسیایی و حوزه اوراسیا به‌وضوح مشاهده شد. با این حال، با وجود کاهش شدید تعداد همکاران خارجی، پژوهشگران روسی

«ساختار اصلی کشورهای همکار» را حفظ کرده‌اند که نشان‌دهنده تلاش برای تداوم سنت‌های علمی پیشین است. برای ایران که دارای دیاسپورای علمی گسترده‌ای در کشورهای غربی است، این درس حائز اهمیت است که: ۱) باید از ظرفیت دیاسپورا به‌عنوان «پل‌های علمی» با غرب استفاده کند؛ ۲) همکاری با کشورهای منطقه و بریکس را به‌عنوان مکمل، نه جایگزین کامل، مدنظر قرار دهد؛ و ۳) برخلاف روسیه که با نگرانی از «فرار مغزها» مواجه است، به‌طور فعال سیاست‌های جذب و بازگشت نخبگان را دنبال کند. تجربه ایران در حمایت از مهاجرت معکوس و استفاده از شبکه‌های علمی خارج از کشور می‌تواند در این زمینه راهگشا باشد.

درس سوم، بهره‌گیری هوشمندانه از کانال‌های غیررسمی و انعطاف‌پذیری ناشران: تجربه روسیه در تداوم همکاری با ناشران بزرگی مانند اسپرینگر نیچر از طریق شرکت‌های واسط، نشان می‌دهد که میان سیاست‌های رسمی تحریم و اقدامات عملی ناشران، شکاف قابل توجهی وجود دارد. بر اساس گزارشی از سوی رسانه اوکراینی کی‌یف‌پست (پلستون و کوتلنوکوا، ۲۰۲۶)، اسپرینگر نیچر که در بیانیه‌های رسمی خود جنگ روسیه علیه اوکراین را محکوم کرده بود، از طریق شرکت پایلدیز پابلیشینگ^۱ همچنان به انتشار حدود ۲۰۰ مجله روسی ادامه می‌دهد. بااین‌حال، با توجه به وابستگی این گزارش به یک رسانه اوکراینی، لازم است با احتیاط به آن نگریسته شود. برای تعدیل این سوگیری، یافته‌های این گزارش با داده‌های موجود در وب‌سایت خود ناشر، اسپرینگر نیچر، و همچنین گزارش‌های مستقل ناظران علمی، مانند انجمن ناشران علمی اروپا^۲، مقایسه شده است که وجود برخی همکاری‌های ادامه‌دار را تأیید می‌کنند، هرچند در مورد میزان و ماهیت آن اتفاق نظر کامل وجود ندارد. این مثلث‌سازی نشان می‌دهد که شکاف میان سیاست رسمی ناشران و اقدامات عملی آن‌ها پدیده‌ای قابل تأیید است، هرچند ابعاد دقیق آن نیازمند پژوهش‌های مستقل بیشتری است.

1. Pleiades Publishing

2. International Association of Scientific, Technical and Medical Publishers (STM)

درس چهارم، سرمایه‌گذاری در پلتفرم‌های علمی داخلی و منطقه‌ای: تجربه روسیه نشان می‌دهد که ایجاد زیرساخت‌های داخلی علم‌سنجی، هرچند پرهزینه و زمان‌بر، برای کاهش وابستگی به نظام غربی ضروری است. یافته‌های مقاله نشان داد که پلتفرم اینونتوروس با ترکیب پایگاه‌های ثبت اختراع، نشریات علمی و داده‌های پژوهش و توسعه، امکان تحلیل روندهای فناورانه و نقشه‌برداری از وضعیت علم را بدون نیاز به منابع خارجی فراهم می‌کند و الگوریتم‌های آن به‌گونه‌ای طراحی شده‌اند که داده‌های نادیده گرفته‌شده توسط شاخص‌های بین‌المللی را نیز در گزارش‌های جهانی ادغام کنند. ایران با بهره‌گیری از این تجربه می‌تواند: (۱) پایگاه‌های علم‌سنجی داخلی خود را با استانداردهای بین‌المللی هماهنگ کند؛ (۲) با کشورهای منطقه و بریکس برای ایجاد پایگاه‌های داده مشترک همکاری کند، همان‌طور که روسیه در بریکس دنبال می‌کند؛ و (۳) از ظرفیت «دسترسی آزاد»^۱ برای افزایش رؤیت‌پذیری مجلات علمی خود، بدون وابستگی به ناشران غربی، بهره گیرد. تجربه حذف موقت ۴۸۰ مجله الزویر از فهرست سفید روسیه، به دلیل سیاست‌های این ناشر، نشان می‌دهد که اتکای صرف به ناشران غربی، حتی برای کشورهای در حال توسعه، با ریسک‌های جدی همراه است.

درس پنجم، توجه به «اقتصاد دوسرعتی» در علم و اولویت‌بندی حوزه‌های راهبردی: یکی از یافته‌های مهم مقاله پدیده «اقتصاد دوسرعتی» در علم است. همان‌طور که پیش‌تر، با استناد به داده‌های کوزمنکو و همکاران (۲۰۲۵)، نشان داده شد، تحریم‌ها تأثیر بیشتری بر علوم غیرنظامی و علوم انسانی داشته‌اند، درحالی‌که بخش نظامی-صنعتی و علوم مرتبط با آن، با افزایش هزینه‌ها و حمایت‌های دولتی، به رشد خود ادامه داده‌اند. همچنین، مقاله در بخش ۴ به کاهش ۲۶ درصدی تعداد مقالات منتشرشده در پایگاه اسکوپوس و کاهش ۸۹ درصدی استنادها اشاره کرد که نشان‌دهنده تأثیر عمیق تحریم‌ها بر تولیدات علمی غیرنظامی است. برای ایران که با محدودیت‌های بودجه‌ای قابل‌توجهی مواجه است، این درس حائز اهمیت است که باید با اولویت‌بندی حوزه‌های راهبردی، از جمله علوم مرتبط با

امنیت ملی، انرژی و فناوری‌های پیشرفته، منابع محدود خود را متمرکز کند و از پراکندگی منابع در حوزه‌هایی که وابستگی بالایی به همکاری‌های بین‌المللی دارند، پرهیز نماید. بااین حال، تجربه روسیه همچنین هشدار می‌دهد که این اولویت‌بندی نباید به قیمت نادیده گرفتن کامل علوم انسانی و اجتماعی تمام شود؛ چراکه این حوزه‌ها نقش کلیدی در تولید گفتمان علمی و مشروعیت‌بخشی بین‌المللی دارند، همان‌طور که روسیه از مجلات علوم انسانی برای انتشار روایت‌های خود درباره اوکراین استفاده کرده است.

درس ششم، همکاری علمی دوجانبه به عنوان فرصت راهبردی: روسیه به طور فعال همکاری‌های علمی خود را با کشورهای عضو بریکس، سازمان همکاری شانگهای و کشورهای موسوم به «اکثریت جهانی» گسترش می‌دهد. یافته‌های مقاله نشان داد که گزارش‌ها حاکی از افزایش چشمگیر همکاری روسیه با کشورهای حوزه اتحاد جماهیر شوروی سابق و چین و کاهش شدید همکاری با کشورهای اروپایی و آمریکا است. همچنین، پژوهشگران روسی به طور فزاینده‌ای سفرهای علمی خود را به کشورهای «دوست»، مانند ترکیه، عربستان سعودی و ایران، معطوف کرده‌اند. تجربه همکاری علمی روسیه و ایران در شرایط تحریم نشان می‌دهد که دو کشور، با وجود چالش‌هایی مانند مانع زبانی، نبود بسترهای علمی مشترک و ضعف مشارکت بخش خصوصی، پتانسیل قابل توجهی برای همکاری در حوزه‌های علمی و آموزشی دارند. این همکاری که از همکاری‌های نظامی-هسته‌ای به سطح همکاری‌های علمی و فنی و آموزشی گسترش یافته، می‌تواند به عنوان الگویی برای سایر کشورهای تحت تحریم عمل کند. بااین حال، این همکاری نیازمند ایجاد «بسترهای علمی مشترک»، از جمله مجلات علمی دوزبانه یا چندزبانه، کنفرانس‌های مشترک و برنامه‌های تبادل استاد و دانشجو است که در حال حاضر به عنوان موانع اصلی شناسایی شده‌اند. ایران می‌تواند با سرمایه‌گذاری در این بسترها، نه تنها همکاری با روسیه را تقویت کند، بلکه به عنوان پل ارتباطی علمی میان روسیه و کشورهای منطقه و جهان اسلام نیز نقش آفرینی نماید.

۶. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی سیاست‌های دیپلماسی علمی فدراسیون روسیه در حوزه بین‌المللی سازی مجلات علمی در شرایط تحریم‌های گسترده غرب انجام شد. مسئله اصلی این بود که روسیه، به‌عنوان کشوری با سابقه طولانی در همکاری‌های علمی بین‌المللی و برخوردار از زیرساخت‌های نسبتاً گسترده نشر علمی، چگونه در مواجهه با گسست ساختاری ایجادشده در پی تحریم‌های علمی عمل کرده است و این سیاست‌ها با چه چالش‌ها و پیامدهایی همراه بوده‌اند.

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که دیپلماسی علمی روسیه در حوزه بین‌المللی سازی مجلات علمی، دستخوش دگرگونی بنیادینی شده و از الگوی «همکاری محور با غرب» به الگوی «مقاومت و تاب‌آوری از طریق تنوع‌بخشی به شرکا» تغییر جهت داده است. این دگرگونی را می‌توان در چهار سطح تحلیل کرد:

سطح نخست، گسست ساختاری در نظام علم‌سنجی: تحریم‌های علمی که از مارس ۲۰۲۲ با توقف خدمات انتشارات بزرگی چون الزویر و اسپرینگر نیچر آغاز شد و در مه ۲۰۲۲ با حذف نمایه شاخص استنادی علوم روسیه از پلتفرم وب‌آوساینس به اوج خود رسید، عملاً پیوند نظام نشر علمی روسیه با شبکه‌های بین‌المللی علم‌سنجی را قطع کرد. پیامدهای این گسست، عمیق و چندلایه بوده است: کاهش ۲۶ درصدی تعداد مقالات منتشرشده در پایگاه اسکوپوس، کاهش ۸۹ درصدی استنادها، کاهش چندبرابری همکاری‌های بین‌المللی و تغییر شدید الگوی همکاری از کشورهای اروپایی و آمریکا به کشورهای آسیایی و حوزه اوراسیا. این یافته تأکید می‌کند که تحریم‌های علمی، برخلاف تصور اولیه مبنی بر اینکه صرفاً اقدامی نمادین هستند، تأثیرات ملموس و قابل اندازه‌گیری بر کمیت و کیفیت تولیدات علمی کشور هدف داشته‌اند.

سطح دوم، راهبردهای مقابله‌ای و تاب‌آوری: روسیه در پاسخ به این گسست، مجموعه‌ای از راهکارهای مقابله‌ای را به‌کار گرفته است که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: (۱) ایجاد «فهرست سفید» نشریات علمی به‌عنوان جایگزین نظام ارزیابی مبتنی بر پایگاه‌های غربی؛

۲) تغییر جهت همکاری‌های علمی به‌سوی کشورهای غیرغربی، به‌ویژه چین و کشورهای عضو بریکس؛ ۳) توسعه زیرساخت‌های داخلی، از جمله پلتفرم اینونتوروس و تقویت پایگاه شاخص استنادی علوم روسیه؛ ۴) بهره‌گیری از کانال‌های غیررسمی و انعطاف‌پذیری ناشران بین‌المللی، مانند ادامه همکاری اسپرینگر نیچر از طریق شرکت‌های واسط؛ و ۵) تلاش برای ایجاد نظام علم‌سنجی جایگزین در چارچوب بریکس. این راهکارها نشان می‌دهد که روسیه رویکردی ترکیبی و چندلایه را در پیش گرفته است که در آن، توسعه داخلی، تنوع‌بخشی خارجی و حفظ کانال‌های موجود به‌طور هم‌زمان دنبال می‌شوند.

سطح سوم، چالش‌ها و تناقض‌های ساختاری: با وجود این راهکارها، دیپلماسی علمی روسیه با چالش‌ها و تناقض‌های جدی مواجه است. نخست، کاهش چشمگیر تولیدات علمی و استنادات، نشان‌دهنده تأثیر عمیق تحریم‌ها بر توان علمی کشور است که جبران آن از طریق همکاری با کشورهای غیرغربی به‌سادگی ممکن نیست. دوم، دوگانگی میان سیاست داخلی، یعنی تأکید بر خودکفایی و کاهش وابستگی به غرب، و نیازهای واقعی جامعه علمی، یعنی نیاز به ارتباط با جریان اصلی علم جهانی، همچنان پابرجاست. سوم، استفاده از نهادهای بین‌المللی مانند مؤسسه مشترک تحقیقات هسته‌ای برای مقاصد سیاسی و مشروعیت‌بخشی به اقدامات روسیه در اوکراین، وجهه علمی این مؤسسات را خدشه‌دار ساخته است. چهارم، اتکای «فهرست سفید» به نمایه‌سازی در پایگاه‌های غربی، نوعی وابستگی ساختاری را همچنان حفظ کرده است که در مواردی مانند حذف موقت ۴۸۰ مجله الزویر، خود را نشان داده است. این تناقض‌ها نشان می‌دهد که راهبرد روسیه در مواجهه با تحریم‌های علمی، بیش از آنکه یک «گسست کامل» باشد، نوعی «بازتعریف انتخابی» روابط علمی بین‌المللی است که در آن، کاهش وابستگی و حفظ کانال‌های ضروری به‌طور هم‌زمان دنبال می‌شوند.

این پژوهش، با وجود تلاش برای پوشش جامع ابعاد مختلف دیپلماسی علمی روسیه در حوزه بین‌المللی‌سازی مجلات علمی، به‌دلیل محدودیت‌های زمانی و دسترسی به داده‌ها، دارای کاستی‌هایی است که می‌تواند زمینه‌ساز پژوهش‌های آتی به این شرح باشد:

۱) مطالعه تطبیقی تحریم‌های علمی در کشورهای مختلف؛ ۲) مطالعه تأثیر تحریم‌های علمی بر حوزه‌های دانشی خاص؛ ۳) تحلیل بلندمدت تغییرات کیفی در تولیدات علمی؛ ۴) مطالعه نقش فناوری‌های نوین در کاهش اثر تحریم‌های علمی؛ ۵) مطالعه اخلاقیات و سیاست‌های انتشار در شرایط تحریم؛ ۶) مطالعه تأثیر تحریم‌ها بر دیاسپورای علمی و مهاجرت نخبگان؛ ۷) مطالعه راهبردهای کشورهای ثالث در مواجهه با تحریم‌های علمی.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که هیچ‌گونه تعارض منافع در خصوص این پژوهش وجود ندارد.

حمایت مالی

این پژوهش هیچ‌گونه حمایت مالی از سازمان‌های دولتی، خصوصی یا غیرانتفاعی دریافت نکرده است.

استفاده از ابزارهای هوش مصنوعی

نویسندگان مسئولیت کامل صحت، اصالت و اعتبار علمی تمامی محتوای مقاله، شامل بخش‌های تولید شده با هوش مصنوعی را بر عهده دارند.

نیکنامی، رکسانا (۱۳۹۸). جایگاه دیپلماسی علم و فناوری در شکل‌دهی به قدرت نرم (مطالعه موردی: اتحادیه اروپا). فصلنامه سیاست، ۴۹(۲)، ۵۸۵-۵۶۱.

Ageev, V. N. (2024). On the strategy of scientific and technological development of the Russian Federation. *National Security. nota bene*, (5). <https://doi.org/10.7256/2454-0668.2024.5.71704>

EU Neighbours East. (2022). *EU suspends Horizon Europe for Russia and cross-border and transnational cooperation with Moscow and Minsk*. <https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/eu-suspends-horizon-europe-for-russia-and-cross-border-and-transnational-cooperation-with-moscow-and-minsk/> (Data accessed on 25.04.2026).

Kozmenko, S., Vorontsova, A., Ostapenko, L., & Plastun, A. (2025). Sanctions on Russian academia: Are they efficient? *Journal of International Studies*, 18(2). <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2025/18-2/14>

Krasnikov, G. (2024). BRICS nations look to science to defeat hunger, diseases—RAS chief. *TASS*. <https://tass.com/science/1795311> (Data accessed on 14.06.2026).

Krasnyak, O. A., & Ruffini, P.-B. (2025). Science diplomacy and scientific sanctions against Russia. *Russia in Global Affairs*, 23(3), 141–148. <https://doi.org/10.31278/1810-6374-2025-23-3-141-148>

Meduza. (2026). Минобрнауки РФ рекомендовало ученым согласовывать командировки в «недружественные» страны [The Ministry of Education and Science of the Russian Federation recommended that scientists coordinate trips to "unfriendly" countries]. <https://meduza.io/news/2026/02/02/minobrnauki-rf-rekomendovalo-uchenym-soglasovyvat-komandirovki-v-nedruzhestvennye-strany>

Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation. (2026). *Unified State List of Scientific Publications ("White List")*. Russian Center for Scientific Information. <https://journalrank.rcsi.science>

Moskaleva, O., Pisl'yakov, V., Sterligov, I., Akoev, M., & Shabanova, S. (2017). Russian index of science citation: Overview and review. *Proceedings of the 16th International Conference on Scientometrics and Informetrics (ISSI 2017)*, 1076–1077. <https://www.hse.ru/mirror/pubs/share/direct/212918356>

New Age. (2022). ESA suspends ExoMars mission with Russia. <https://www.newagebd.net/print/article/165701> (Data accessed on 13.06.2026).

Plastun, O., & Kotelnikova, V. (2026). Despite public break with Russia, Springer continues publishing Russian journals. *Kyiv Post*. <https://thinktank.sumdu.edu.ua/en/news/kyivpost-en-june>

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۳۲

دوره ۱۹، شماره ۴
زمستان ۱۴۰۵
پیاپی ۷۶

- Royal Society, & American Association for the Advancement of Science (AAAS). (2025). *Science diplomacy in an era of disruption*. The Royal Society. <https://royalsociety.org/-/media/about-us/international/science-diplomacy/science-diplomacy-in-an-era-of-disruption.pdf>
- RT International. (2025). Russia still working with Western scientists despite sanctions—Putin. <https://rtrunews.com/russia/623444-putin-global-scientific-community/> (Data accessed on 13.06.2026).
- Semenov, E. V. (2023). A national network of academic journals as a system: Problems before and after sanctions. *Universe of Russia*, 32(3), 145–166. <https://doi.org/10.17323/1811-038X-2023-32-3-145-166>
- Shugurov, M. V. (2023). Assessment of sanctions against Russian science by foreign researchers: Diversity of approaches. *Science Governance and Scientometrics*, (4), 578–612.
- T-invariant. (2024). Sovereign journals for sovereign science: How the system of scientific periodicals in Russia is collapsing. <https://t-invariant.org/2024/12/sovereign-journals-for-sovereign-science-how-the-system-of-scientific-periodicals-in-russia-is-collapsing/> (Data accessed on 25.03.2026).
- UK Government. (2022). Research and innovation sanctions on Russia and support for Ukraine. <https://www.gov.uk/government/news/research-and-innovation-sanctions-on-russia-and-support-for-ukraine> (Data accessed on 25.04.2026).
- United24 Media. (2026). US blacklists 130 research entities in China, Russia, and Iran over technology transfer risks. <https://united24media.com/world/us-blacklists-130-research-entities-in-china-russia-and-iran-over-technology-transfer-risks-21039> (Data accessed on 26.08.2026).
- WW1.ru. (2025). Scientific knowledge into action: Inventorus platform to open access to Russian research for industry. <https://www1.ru/en/news/2025/05/16/nauchnye-znaniia-v-delo-platforma-inventorus-otkroet-promyslennosti-dostup-k-rossiiskim-issledovani.html> (Data accessed on 12.04.2026).
- Zreik, M. (2025). China-Arab academic engagement as track II diplomacy: A counter-narrative to Western securitization of knowledge exchange. *Asian Review of Political Economy*, 4, 12. <https://doi.org/10.1007/s44216-025-00055-7>